

Ett rejält nederlag för nyliberalismen

Valet 1985 markerade inte, på samma sätt som under socialdemokratins stora avgörande segrar i kampen för ett bättre samhälle, en seger i någon enskild »stor fråga«. Men det blev, på sitt sätt, ett lika avgörande val som 30-talets eller det sena 50-talets ATP-val. För valet handlade om den kanske största frågan av alla: vilken samhällssyn skall ligga till grund för den förda politiken? Folkhemmets samhällssyn, den som bygger på allas lika värde och lika rättigheter, eller nyliberalismen med sin lovsång till egoismen och den starkares rätt? De två alternativen stod emot varandra i årets val. Och slutet blev ett rejält nederlag för nyliberalismen.

Olof Palme

FOTO: Reportagebild.

Ser vi tillbaka på socialdemokratins historia, är det många årtal och händelser vi kan se som milstolpar, som avgörande segrar i kampen för ett bättre och rättvisare samhälle: den allmänna rösträtten, åttatimmarsdagen, krisuppgörelsen 1933 som slog fast samhällets ansvar för sysselsättningen, den allmänna sjukförsäkringen, grundskolereformen, ATP-striden, arbetsrättslagstiftningen.

Valet 1985 markerade inte på samma sätt en seger i någon enskild »stor fråga« — men det blev, på sitt sätt, ett lika avgörande val som 30-talets eller det sena 50-talets ATP-val. För valet handlade om den kanske största frågan av alla: vilken samhällssyn skall ligga till grund för den förda politiken?

Folkhemmets samhällssyn, den som bygger på allas lika värde och lika rättigheter, eller nyliberalismen med sin lovsång till egoismen och den starkares rätt?

De två alternativen stod emot varandra i årets val. Och slutet blev ett rejält nederlag för nyliberalismen.

Med tanke på den roll de nyliberala tankegångarna spelat i den politiska debatten sedan 1970-talets slut kan det ha sitt intresse att något analysera skälen till detta nederlag.

Nyliberalismen spelade en roll på 40-talet, framför allt i Amerika. Friedrich von Hayeks bok »Vägen till trädedom« spreds i massupplagor och övertygade många inklusive Herbert Tingsten. Denna offensiv strandade på Harry Trumans valseger 1948 och hans »Fair Deal«. Alla regeringar föreföll vilja slå vakt om välfärdssamhället.

Nyliberalismen växte ånyo fram i politisk-ekonomisk debatt mot slutet av 1970-talet; enklast och mest träffande kan det med Galbraiths ord beskrivas som »de rikas revolt mot de fattiga«. Den kan på sitt sätt ses som en produkt av industrivärldens ekonomiska problem under 1970-talet: en minskande tillväxt gjorde de redan privilegierade grupperna allt hårdare inriktade på att slå vakt om sina egna förmåner mot de mindre privilegierades krav på rättvis fördelning. Deras faktiska förmåga att hävda sina privilegier ökade dessutom också genom att den ökade arbetslöshet, som blev en följd av den ekonomiska stagnationen, försvagade de fackliga organisationernas ställning.

Nyliberalismen passade denna den ekonomiska överklassens intressen som hand i handske. Den predikade en individuell framgångsideologi med obetingad rätt för den starkaste att ta för sig utan hänsyn till andra, en helt oreglerad ekonomi utan statliga ingripanden (och utan starka fackliga organisationer), ett nej till all ekonomisk omfördelning via skatter och sociala trygghets-system.

Nyliberalismen anknöt, i sitt motstånd mot statliga ingripanden och sitt förord mot de fria marknadskrafterna, både till en gammal konservativ idétradition och till allmänna marknadsliberala föreställningar. Trots detta är nyliberalismen i viktiga avseenden faktiskt stridande mot både konservativa och marknadsekonomiska ideal. Traditionell konservatism bygger visserligen på föreställ-

ningen om ett skiktat samhälle med såväl ekonomiska som sociala klyftor, men där betonas samtidigt de starkares samhällsansvar och deras skyldighet att ta hand om de svagare — till skillnad från nyliberalismen, som predikar den starkares absoluta rätt att *slippa* ta hänsyn till de svagare.

Och marknadsliberalismen förutsätter dels en konkurrens mellan flera olika producenter, dels en någorlunda jämvikt mellan köpare och säljare, som faktiskt inte är förenlig med den mycket klara ekonomiska koncentration, som blir den ofrånkomliga följderna av nyliberalismens oreglerade satsningar bara på de allra starkaste.

Dock var knappast alla konservativa och alla marknadsliberaler uppmärksamma på dessa skiljaktigheter. Dels bländades man kanske av nyliberalismens inledande resultat i de länder — t.ex. Chile — som prövade recepten och som, åtminstone om man blundade för de sociala konsekvenserna i form av ökad arbetslöshet och ökad social utslagning, i detta skede kunde beskrivas som framgångar. Dels passade nyliberalismen, som sagt, perfekt för egenintressena hos den ekonomiska överklass, som ofta dominerar både partiliv och opinionsbildning inom borgerliga partier.

Från SAF till (m)

Det är ingen slump att de nyliberala tankegångarna i Sverige först fick sitt fäste i kampanjgrupperna kring SAF — och att de därifrån fördes över till de ledande grupper inom moderata samlingspartiet, som har starka band just till SAF-kretsarna. Hur hårt förankrade de nyliberala tankegångarna var inom moderata samlingspartiet i övrigt kan i och för sig diskuteras: det förekom vissa revoltförsök mot det starkt nyliberalt präglade förslaget till nytt partiprogram hösten 1983. Revolten fick en viss framgång så tillvida som att själva programskrivningarna mjukades upp något, men den misslyckades i så måtto som de moderata riksdagsmotionerna våren 1985, dvs. konkretisering-

en av moderatpolitiken, formulerades med utgångspunkt i den nyliberala tankevärlden.

Den som lyssnade noga kunde nog uppfånga ett visst muttrande inom delar av de övriga borgerliga partierna liksom bland en del moderata kommunalmän över detta. Men moderaternas starka ställning i opinionsmätningarna och de löften detta tycktes ge om att få bort socialdemokratin från regeringsmakten var uppenbarligen ett tillräckligt starkt lockbete för att starkt dämpa en intern borgerlig debatt om nyliberalismen.

Och därmed stod ett nyliberalt alternativ mot socialdemokratin i årets valrörelse. Klassamhället ställdes mot folkhemmet på ett sätt som egentligen inte skett sedan 1930-talet.

Hittills hade moderaterna i mycket glidit fram på den politiska framgångsvägen med hjälp av egentligen ganska luddiga paroller om frihet och individualism. Man behövde i och för sig inte tveka om vems frihet och vems individualism det egentligen handlade; men så länge det bara handlade om allmänna paroller var det likväl svårt att få verkligt genomslag för den kritiken.

Nu, valåret 1985, kom emellertid konkretiseringarna.

Hårda nedskärningar i de offentliga utgifterna — inte, som vissa av partiets talesmän försökte framställa det för att få ner budgetunderskottet som för att finansiera omfattande skattesänkningar i de högre inkomstskikten. Minskat statligt ansvar för sysselsättningen; ledande moderatpolitiker talade under senvåren t.o.m. om att det var nödvändigt att låta arbetslösheten öka för att lösa Sveriges ekonomiska problem. Kraftig försämring av den sociala tryggheten genom nedskärningar av sjukförsäkring, föräldraförsäkring, arbetslöshetsförsäkring och bostadsstöd — men betydande lättnader i aktie- och förmögenhetsbeskattningen. Minskat inflytande för de anställda över sina arbetsplatser, ökat spelrum för kommersiella intressen inom sjukvård och barnomsorg osv.

Det var den mest genomarbetade, mest målmedvetna attack mot folkhemmet som vi ställts inför under efterkrigstiden. Den var

ingalunda ofarlig. Med de styrkor moderaterna då hade bakom sig kunde detta program väl ha blivit grunden för ett borgerligt regeringsprogram.

Innehållet avslöjades

Men denna öppna attack gjorde det också möjligt att tydligt visa vad som var det verkliga innehållet i de moderata frihetsparollerna. Nämligen en ökning av friheten för i första hand de ekonomiskt mycket väl beställda på bekostnad av minskad rörelsefrihet för den stora majoriteten arbetare och tjänstemän.

Att högerpolitik missgynnar de svagaste grupperna i samhället är gammal kunskap. Nytt och slående med det moderata programmet var att udden så hårt riktades mot vad man kan kalla medel-svensken. Det var inte längre bara låginkomsttagare som drabbades. Även hushåll i genomsnittliga eller i vissa fall över genomsnittliga inkomstlägen skulle få sin ekonomi försämrade av den moderata politiken.

Dessa effekter framträdde snabbt och tydligt så fort man satte sig att räkna på de moderata förslagen. Beräkningar som blev rena bumerangen mot det moderata slagordet »man skall kunna leva på sin lön« — eftersom det var uppenbart att det med den moderata politiken blev svårare för de flesta genomsnittliga hushåll att få lönen att räcka till de nödvändiga utgifterna.

Den moderata politiken skapade dessutom ett antal indirekta välfärdsförluster. Slopstöd till knatteidrotten skulle naturligtvis påverkat många familjer med idrottsintresserade ungar. Slopstadsbidrag till färdtjänsten kunde ha kringskurit rörelsefriheten för många gamla och handikappade likväl som för deras anhöriga. Osv.

»Rundgång«, brukade moderaterna fnysa åt de sociala transfereringarna. Nu visade deras egna förslag falskheten i det argumentet — för nu syntes det tydligt att dessa omfördelningar inte var så likgiltiga för människors faktiska levnadsstandard som modera-

terna sökte göra gällande.

Våra siffror över den moderata politikens effekter för vanliga inkomsttagare, jämfört med de enorma förmåner den gav de verkligt högavlönade, slog ett rejält hål i den moderata propagandafasaden. Moderaterna har i eftervalsdebatten hävdad att de inte klarade av att värja sig mot de socialdemokratiska »lögnerna« om deras politik men verkligheten är naturligtvis den att de inte förmodade värja sig mot innehållet i sin egen politik!

Arbete nedvärderades

Men det var inte bara i rent ekonomiska avseenden som det moderata, nyliberala programmet var riktat mot medel-svensken. Där fanns också en nedvärdering för hela det arbete som utförts av dem som brukar kallas »vanliga löntagare« — ett arbete förutan vilket inget samhälle skulle fungera.

Moderater och näringslivsföreträdare brukar tala om att det är ett samhällsintresse att ge »duktigt folk« extra bra betalt. För då jobbar de bättre, produktionen ökar och det blir mer för oss alla att dela på. Redan ett ytligt studium av det moderata programmet ger vid handen att de tydligen definierar »duktigt folk«, bara som en ganska begränsad grupp av först och främst företagsledare och tekniker — för det är huvudsakligen i deras löneskikt som moderaterna lägger ut ekonomiska morötter av någon verklig betydelse! Majoriteten löntagare får direkta försämringar; ett litet »mellanskikt« får en blygsam förstärkning på kanske några tusenlappar om året.

Medan direktörer i miljonlöneklassen kan få skattesänkningar med hundratusentals kronor.

På samma sätt är det med talet om ökat utrymme för privata initiativ och personlig utveckling. Ett närmare studium visar snabbt att även detta är något som framför allt är avsett för personer i chefsställning. För merparten anställda handlar det om minskade möjligheter till inflytande.

På punkt efter punkt ser man hur moderaterna går fram med dubbla budskap. Ett för välbeställda. Ett annat, rakt motsatt, för resten av befolkningen. I mitt anförande vid Metall-kongressen sammanfattade jag det så här:

»'Satsa på dig själv,' säger moderaterna till de unga direktörsämnen. 'Du får inte förhandla om din lön, den bestämmer vi', säger man till de unga anställda på verkstadsgolvet.

'Vi måste premiera de duktiga' säger man till civilingenjörerna och civilekonomerna. 'Håll igen på dina lönekrav, annars sparkar vi ut dig i arbetslöshet', säger man till industriarbetarna.

'Man skall kunna leva gott på sin lön' säger man till de välbeställda och ger dem skattesänkningar som kan vara högre än den genomsnittliga årslönen för LO-kollektivet. 'Sverige måste spara', säger man till LO-folket och drar ner på deras sjukersättning.

'Stärk det enskilda initiativet' säger man och lovar statsbidrag till storföretagen, som vill in och tjäna pengar på sjukvård och barnomsorg. 'Du skall få mindre att säga till om på din arbetsplats' säger man till metallarbetaren och affärsbiträdet.

'Visst skall samhället ta ansvar för din vilja och din båt och din vinkällare', säger man till höginkomsttagarna och återinför den obegränsade avdragsrätt som bara de högavlönade har glädje av. 'Arbetslösheten får ni betala själva', säger man till arbetare och tjänstemän och minskar statsbidragen till arbetslöshetskassorna.«

Under detta dubbla budskap ligger den gamla konservativa uppdelningen av människorna i viktiga och mindre viktiga. Morötterna förbehåller man de »viktiga«.

Och vartefter det moderata budskapets konkreta innehåll blev allt tydligare för väljarna, syntes också allt klarare denna nedvärdering av de för »vanliga« löntagarnas arbetsinsatser och för deras krav på samhället och näringslivet. Också detta bidrog till att öka misstänksamheten mot det moderata programmet.

Grundvärderingar hotade av (m)

Men människor började också känna att moderatpolitiken stred mot grundvärderingar för samhällslivet, som de inte ville ändra på. Visst spelar plånboksfrågorna en stor roll för den enskilde väljarens beslut; »intresset ljuger aldrig«, som Marx formulerade det. Men det finns en dimension till, och jag tror att den har betydelse för de allra flesta väljare i Sverige: samhällsmoralen, synen på hur människor bör vara mot varandra.

Den kalla egoism som nyliberalismen predikar kändes främmande för väljarna, därför att den stred mot värderingar, som är oberoende av de partipolitiska gränserna. Det solidaritetsbegrepp som välfärdssamhället bygger på hör inte bara hemma i arbetarrörelsens idéarv; det finns också i de gamla kristna och humanistiska värdena, som är en viktig del av det svenska kulturarvet, likaväl som kravet på ett gemensamt ansvarstagande för varandra finns i så skilda politiska riktningar som socialliberalism och kulturkonservatism.

Det var inte bara de gamla, som riskerade att mista sin färdtjänst, som oroades över detta; också de unga och friska upprördes över att man på detta sätt ville försvåra och för dem vars rörelsefrihet redan var begränsad. Också människor med goda inkomster fann det stötande med skatteökningar för 70.000-inkomsttagaren medan den som redan levde gott på inkomster i halvmiljonklassen skulle få sänkt skatt med flera tiotusentals kronor.

Den moderata politiken stred på avgörande punkter mot vad människor upplevde som rättvist och rimligt, och det oberoende av hur de själva drabbades eller gynnades av den. Också detta bidrog till att väljarna valde bort nyliberalismen.

Kampen mellan folkhemsidéologi och klassamhälle var inte en kamp mellan socialdemokrati och borgerlighet. Både valresultatet och eftervalsdebatten visar att det långt in i borgerligheten finns en uppslutning kring de värderingar som ligger till grund för välfärdsstaten. Redan i Arvika den 6 au-

gusti påpekade jag att den ideologiska skiljelinjen i årets val går någonstans mitt i borgerligheten.

Men det var socialdemokratin som tog den hårda debatten med nyliberalerna! Det var socialdemokraterna som tog fram de kalla siffrorna över moderatpolitikens effekter, det var socialdemokratin som visade på den systematiska nedvärderingen av de många arbetande människornas insatser och de lika systematiska inskränkningarna i deras rörelsefrihet och utvecklingsmöjligheter, det var socialdemokratin som tog diskussionen om samhällsmoral och samhällsansvar mot nyliberalernas tes om egoismen som enda ledstjärna. De övriga borgerliga partierna låg mycket lågt med sina angrepp på moderaterna ända fram till valrörelsens slutskede. Men jag hoppas de upplever sina uttalanden under de sista veckorna som förpliktade inför framtiden.

Vi vann debatten mot nyliberalismen. Vi gjorde det därför att sakargumenten mot denna ideologi är så utomordentligt starka; det går inte att lösa samhällsekonomiska problem och skapa ett gott liv för medborgarna med en politik, som i varje tänkbar aspekt tar hänsyn till det privilegierade fåtalens egenintressen.

Men vi vann debatten inte *bara* därför att argumenten mot nyliberalismen var så starka. Vi vann också därför att vi kunde visa att vårt alternativ till nyliberalismen fungerade.

De nyliberala förkunnarna har ju tidigare nått en viss framgång även bland människor, som i sig fann en del av programmet obehagligt, genom att de hänvisat till en skenbar ekonomisk »nödvändighet«. Budgetunderskottet krävde stora nedskärningar i välfärden, hävdades det. Det är »nödvändigt« med en viss arbetslöshet för att få ner kostnadsläget i industrin, sades det. Ökade inkomst- och förmögenhetsklyftor var en förutsättning för att återskapa dynamiken i ekonomi och näringsliv, påstods det.

Vår politik under de gångna tre åren visade att dessa skenbart rationellt betingade argument inte höll. Vi har kunnat ta ner budgetunderskottet utan att röra vid grundläggande välfärdsreformer. Vi har kunnat be-

Det var socialdemokratin som tog den hårda debatten med nyliberalerna och vann därför att sakargumenten mot deras ideologi är så starka. FOTO: Reportagebild.

kämpa inflationsutvecklingen samtidigt som sysselsättningen ökat. Vi har ökat både investeringar och produktion i industrin och klarat våra fördelningspolitiska ambitioner genom åtgärder som i olika former gett samhället och/eller löntagarna ett inflytande över de nya vinster som därmed skapades. Osv.

Rättvisa — solidaritet ekonomiskt effektiv

Vi har kunnat visa att en politik byggd på rättvisa och solidaritet inte bara är moraliskt mera tilltalande utan också ekonomiskt mera effektiv! För mot våra svenska relativa framgångar står det odisputabla faktum att de

nyliberala teorierna kraftigt misslyckats i de länder som prövats.

Förklaringen till detta misslyckande är i grunden enkel. Politik handlar om samhällsfrågor. Samhället består av de människor som lever i det. Politiken måste alltså drivas med utgångspunkt i folkflertalets intressen — inte bara de välbestäddas. Men det är det senare nyliberalismen tror sig kunna göra.

Kravet att politiken måste utgå från folkflertalets intressen gäller kanske alldeles särskilt starkt i perioder av ekonomiska problem. Då krävs ofrånkomligen uppoffringar av medborgarna, uppoffringar som naturligtvis ibland kan innebära påfrestningar för privatekonomin. För att de stora medborgargrupperna skall vara beredda att likväl ta på sig de uppoffringar — i stället för att primärt söka skydda sin egen standard på ett sätt som sammanlagt leder till ännu större samhällsekonomiska, och därmed också privatekonomiska, svårigheter — måste politiken uppfylla vissa grundläggande trygghets- och rättvisekrav.

Bördorna måste fördelas efter bärkraft. Man får inte lägga proportionellt sett mer på de svagaste grupperna, t.ex. låta en god del av en nödvändig kostnadsanpassning tas ut som ökad arbetslöshet. De vinster uppoffringarna så småningom ger upphov till måste också fördelas rättvist; man kan inte låta en proportionellt sett större andel gå till de redan mest gynnade, t.ex. genom stora skattelättnader för kapitalägare eller höginkomsttagare.

Den grundläggande välfärden måste skyddas. Rätten till sjukvård, till pension, till ekonomiskt skydd vid arbetslöshet får inte rubbas. Lika litet får man rucka på människors rätt till arbete, dvs. samhällets ansvar för sysselsättningen.

Personligt ansvarstagande

Sist men inte minst måste politiken bygga på den respekt och den tilltro till medborgarnas vilja och förmåga att ta ansvar för samhälls-

utvecklingen, som är förutsättningen för den politiska demokratin. Eller annorlunda uttryckt: politiken måste förankras hos medborgarna, genom opinionsbildning, genom samtal och samverkan mellan regeringen, andra politiska organ och de olika intresseorganisationer som på olika sätt företräder medborgarna.

Utan ett personligt ansvarstagande från de stora medborgargrupperna kan ingen regering lyckas med sin politik mot den ekonomiska krisen. Därför måste regeringen skapa förutsättningar för ett sådant samhällsansvar. Den socialdemokratiska regeringspolitiken de gångna tre åren har i mycket handlat om detta — och det är också en av de viktiga anledningarna till politikens framgång.

Vi står inför en likartad situation de kommande tre åren. Sverige är på rätt väg, men det är fortfarande några etapper kvar till målet, och de etapperna är varken problemfria eller bekväma att tillryggalägga. Om vi skall klara även denna bit av vägen är det nödvändigt att de stora medborgargrupperna alljämt visar samma ansvarskänsla och sätter de mer långsiktiga intressena av ekonomisk stabilisering och utveckling — vilket när allt kommer omkring är den enda garantin också för privat välfärd och standardökning — framför mera kortsiktiga krav på privata ekonomiska förmåner.

Regeringen för sin del kommer att hålla fast vid politiken att genom rättvis fördelning, skydd för den grundläggande välfärden och aktiva insatser för att trygga jobben göra detta ansvarstagande möjligt.

Och jag hoppas och tror att den vilja att slå vakt om välfärdssamhället och ta avstånd från den kalla egoismen i det nyliberala budskapet, som visades långt in i borgerliga led i årets val, skall ta sig uttryck också i en beredskap att de kommande åren ta sin del av ansvaret för att stärka den ekonomiska grund välfärdssamhället vilar på!

Välfärdssamhället betyder omtanke och omsorg om *alla*. Det betyder, omvänt, att vi *alla* också är skyldiga att ta del i arbetet med att utveckla detta samhälle och den ekonomi, som välfärden vilar på.